

предметами вузди. Це, безумовно, безцінна інформаційна підтримка для дослідників, які вивчають Південне Приуралля.

Цікавими та важливими є висновки М.О. Очир-Горяєвої. Комплекс із Хошеутова вона інтерпретувала як символічне поховання 11 коней. Авторка залучила порівняльний матеріал із Пів-нічного Причорномор'я, Південного Приуралля та Горного Алтаю, навела численні знахідки кінських поховань та предметів вузди в археологічних пам'ятках скіфського часу з усіх куточків євразійського степу. На думку авторки, схеми взаєморозташування коней та «господарів» свідчать про підпорядкованість поховань коней положенню та орієнтації похованого господаря, а їх багата вузда визначає соціальний статус людини.

Усі ці міркування наведено в двох розділах, а етнографічні приклади про значення коня в кочових суспільствах — у висновках. Напевно, варто було б зібрати всі ці дані разом та розглядати їх комплексно, тоді б важлива теза про

те, що супровідні поховання коней та предмети вузди в пам'ятках Нижнього Поволжя та Південного Приуралля не є свідченням розвинутого культу коня, пролунала б переконливіше. Це тим більше прикро, що авторка протягом усього дослідження демонструвала знання етнографії та фольклору, принаймні її рідного калмицького народу, й ці доречні спостереження помітно пожвавили сприйняття археологічних реалій, нагадуючи про їх роль у колись живій культурі.

Серед позитивних моментів книги слід відзначити численні ілюстрації високої інформативної та технічної якості, широкі резюме російською та англійською мовами, каталог знахідок. Отже, 19-й том серії «Археологія в Євразії», що регулярно публікує Євразійський відділ Німецького археологічного інституту, поповнив науку ще однією високоякісною публікацією видатного археологічного комплексу.

О.В. СИМОНЕНКО

Дворниченко В.В. Новые поступления в состав Хошеутовского комплекса узденных принадлежностей // Скифы и сарматы в VII—III вв. до н. э. — М., 1999. — С. 153—155.

Дворниченко В.В., Очир-Горяева М.А. Хошеутовский комплекс узденных принадлежностей скифского времени на Нижней Волге // Донские древности. — Ростов н/Д. — 1997. — С. 99—115.

Дворниченко В.В., Плахов В.В., Очир-Горяева М.А. Погребения ранних кочевников из Нижнего Поволжья // РА. — 1997. — № 3. — С. 127—142.

Одержано 25.01.2007

Б.П. Томенчук

Археологія некрополів Галича і Галицької землі.

Одержавлення. Християнізація

Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. — 328 с.

До важливих компонентів християнської культури належать поховання. Обряди захоронень завжди були стійкими, консервативними і в них краще, ніж в інших традиційних явищах, простежуються спадкові риси у розвитку самої культури. Завдяки дослідженням могильників можна відтворити поховальний обряд, що містить значну інформацію про його творців. Матеріали вивчення поховань широко використовуються для визначення етнічного складу населення тієї чи іншої археологічної культури. Різні групи завжди дотримувалися різних уявлень про потойбічний світ, тому по-різному й ховали своїх небіжчиків. Крім того, ці матеріа-

ли є важливим джерелом вивчення ідеологічних уявлень, релігійних обрядів та вірувань, демографії та побуту населення як окремих регіонів, так і всієї Русі. З огляду на таку специфіку поховальні комплекси є одними з найбільш представницьких археологічних джерел в історичних дослідженнях.

Вивчення могильників давнього Галича і Галицької землі було розпочато ще у 1880-х рр. і триває й нині. У 1990 та 1993 рр. вийшли монографії О.П. Моці, присвячені поховальним пам'яткам південно-руських земель IX—XIII ст., де автор на основі систематизації, аналізу та інтерпретації матеріалів поховальних пам'яток розглянув актуальні питання історії Київської Русі, зокрема, й досліджуваного регіону. Здава-

© І.П. ВОЗНИЙ, 2007

лося б, тему вичерпано. Проте Б.П. Томенчук зумів підійти до розкриття цього актуального питання з боку поєднання досліджених некрополів із поселенськими і церковними структурами, що дало йому змогу простежити в регіоні окремі процеси одержавлення, урбанізації та християнізації. Отже, проблема, що перебуває у центрі уваги автора, безперечно, є актуальною і комплексно не дослідженою. Б.П. Томенчук поставив за мету систематизувати, дослідити і всебічно охарактеризувати інформацію з некрополів Галицько-Буковинського Прикарпаття на основі аналізу взаємовпливів згаданих процесів, що проходили в регіоні в період із IX до XIII ст.

На особливу увагу заслуговує подана Б.П. Томенчуком концепція окремих проблемних питань. Наприклад, в археологічній науці відома специфічна риса поховального обряду хорватів, які, як і уличі з тиверцями, не використовували підкурғанний обряд поховань. Разом із тим на Буковині відомі два курғанні могильники XII—XIII ст., досліджені в Горішніх Шерівцях і Дністрівці. Можливо, під час суцільного обстеження регіону вдасться знайти об'єктивні критерії, що відрізнять поховальні пам'ятки тиверців, уличів та хорватів. У такому випадку розв'язання проблеми державотворчих процесів на Русі спиратиметься на міцний фундамент масових археологічних матеріалів, які значно розширяють джерельну базу. У цьому контексті рецензована монографія є досить актуальною і становить певний науковий інтерес, оскільки присвячена конкретному регіону — території об'єднаної Галицької землі в широкому значенні цього терміна.

Заслугою автора є введення в науковий обіг нових археологічних матеріалів, здобутих у результаті власних польових розвідок і розкопок за останні роки. Дотепер спеціального дослідження з історії генези поховальних пам'яток та ритуалів у взаємозв'язку із церквою, що становили єдиний комплекс, протягом чотирьох століть в окремому мікрорегіоні не було. В наукових працях, що стосувалися теренів Галицької землі, ці питання розглядалися побіжно, у загальному контексті історії населення Давньої Русі.

Автором нагромаджено значний археологічний матеріал, що став джерельною базою рецензованої монографії. Таким чином, уперше проведено спеціальне дослідження з цієї теми за матеріалами конкретного регіону з широким використанням археологічних, топонімічних та писемних джерел, що вдало взаємодоповнюють. Такий підхід дав змогу детально висвітлити, а в окремих випадках порушити і по-новому розглянути низку питань, пов'язаних з етнічною, духовною культурою слов'яно-руського

населення як у Галицькій землі IX — на початку XIII ст., так і Русі в цілому.

У першому розділі «Могильники долітописного Галича» автор всебічно проаналізував об'єкти з підкурғанними похованнями IX—X ст., зазначивши, що долітописний період міста і округи археологічно найменше вивчено. На сьогодні в Галичі не знайдено ґрунтових могильників із тілоспаленнями. Цілком аргументовано автор зауважує, що поява могильників із підкурғанними похованнями на території Галицько-Буковинського Прикарпаття пов'язана з процесами одержавлення хорватських земель. На основі аналізу наявного матеріалу автор дійшов висновку, що проведення широкомасштабних археологічних досліджень дадуть змогу виявити міський некрополь з ґрунтовими тілопальними похованнями як на території Крилоського городища, так і в його околицях.

У другому розділі «Християнські кладовища давнього Галича» автор приділяє увагу наслідкам багаторічних розкопок прицерковних цвинтарів літописного та пізньосередньовічного міста. Значне місце у розділі відведено історичній топографії міста та характеристиці його церковних структур, що обслуговували різні соціальні групи населення. Цікавою видається спроба визначення суспільної категорії могильників через характеристику соціальної і функціональної структур конкретної церковної будівлі, що разом із прицерковним цвинтарем становила єдиний нероздільний релігійний комп-лекс. Б.П. Томенчук на широкому історичному тлі розкриває процес культового освоєння території літописного міста, а також формування його некрополів, визначив ступінь впливу на поховальну обрядовість християнства. У результаті аналізу досліджених автором поховань у Галичі, зокрема, могильника біля Спаської церкви, ротонди-квадрифоля в ур. Полігон, Б.П. Томенчук уточнив їх датування, обмеживши серединою XII ст. Деякі історики датували ці прицерковні комплекси періодом пізнього середньовіччя.

Під час розгляду основних елементів поховального обряду автор виділив чотири конструктивних типи могил, детально розглянувши формування площі та планувальної структури могильників, а також сам обряд поховання. При цьому він робить висновок, що некрополі княжого Галича належать до типових християнських некрополів столичних центрів Київської Русі.

Щодо могильників пізньосередньовічного часу автор на основі матеріалів власних досліджень і розкопок попередніх років показав подальше формування території міста та його некрополів, виділивши при цьому три хронологіч-

них періоди. На наш погляд, варто було б у цьому параграфі зробити хоча б невеликі висновки, які б узагальнили процес становлення Галича як церковно-адміністративного центру.

У третьому розділі «Некрополі Галицької землі» досить цікавою є запропонована концепція визначення кордонів Галицької землі в історико-географічному аспекті. Продовжив автор і основну лінію монографічного дослідження відносно формування некрополів через призму державотворчих процесів на досліджуваній території. На багатому фактичному матеріалі та зіставленні його з відповідними матеріалами інших літописних земель Б.П. Томенчук охарактеризував курганні могильники IX—XII ст., пов'язавши їх із процесом одержавлення хорватів протягом трьох хронологічних періодів. На основі розробок О.П. Моці щодо центральних ра-йонів Київської Русі він детально розглянув схему еволюції поховального обряду в підкурганних некрополях на західноукраїнських землях.

Крім того, автор розглянув питання етнічної належності поховальних пам'яток через характеристику кам'яних курганів і поховань у кам'яних огорожах. На основі широкого залучення порівняльних матеріалів з інших територій і топографічних даних автор дійшов висновку, що вони належали слов'янізованам нащадкам ятвягів.

Досить аргументовано і переконливо Б.П. Томенчук розглянув і міські християнські цвинтарі другої половини XII — першої половини XIII ст. на теренах Галицько-Буковинського Прикарпаття, пов'язуючи їх із урбаністичними процесами. Він охарактеризував могильники Биковена, Копачинців, Городниці, Василева, Олешкова, Ленківців на Пруті. Проте щодо останнього автор скористався даними Б.О. Тимошука, отриманими в 1950-х рр., і не залучив матеріали досліджень ленківецького посаду останніх років (Возний І.П. Ремісничий посад XII—XIII ст. стародавніх Чернівців // *Середньовічна Європа: погляд з кінця X ст.: Матеріали міжнарод. наук. конф.* — Чернівці, 2000. — С. 221—225; Ленковецьке поселення XII—XIII ст. за археологічними даними // *Питання історії України: Зб. наук. статей.* — Чернівці, 2000. — Т. 4. — С. 213—221; Дослідження Ленківецького поселення 2001 року // *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. статей.* — Чернівці, 2002. — Т. 1. — С. 126—139).

Розглянувши міські християнські цвинтарі досліджуваної території, автор дійшов виваже-

них висновків. Цілком аргументованою є теза про хорватську належність підплитових поховань. У монографії автор широко використав матеріали власних досліджень, вважаючи, що одним із основних завдань є публікація археологічного матеріалу. Це було підтверджено численним ілюстративним матеріалом, що значно поліпшує сприйняття книги. На особливу увагу заслуговують додатки, у яких автор порушив питання відповідності планіграфічної макро- і мікросупільної структури давніх поселень і могильників, макропланувальних систем розміщення церков і городищ, церков і хрестів та можливості їх зворотної археологічної реконструкції.

Наприкінці монографії автор робить цілком переконливі висновки, що результати досліджень некрополів на теренах Галицько-Буковинського Прикарпаття в поєднанні з поселенськими структурами і церковними комплексами довели можливість використання поховальних пам'яток для характеристики одержавлення зазначеної території, еволюції урбаністичних процесів і етнічної належності її мешканців на різних хронологічних та історичних етапах, що є перспективним напрямом для вирішення подібних питань як на суміжних територіях, так і в цілому для Київської Русі та Давньоруської держави.

Отримані в результаті досліджень матеріали могильників значно доповнюють наше уявлення про цю категорію археологічних пам'яток, етапи їх розвитку, а також збагачують вітчизняну історичну науку новими археологічними джерелами. Монографія Б.П. Томенчука залишає враження оригінального дослідження. Вона ґрунтується на значному фактичному матеріалі, який дає змогу зробити переконливі висновки з актуальних проблем історії досліджуваного регіону.

Книга має і практичне значення. Отримані матеріали і висновки можна використати під час написання узагальнювальних праць зі стародавньої історії України, для характеристики перехідного періоду від первіснообщинного ладу до класового суспільства не лише досліджуваного регіону, але й для всієї Київської держави, під час вивчення нормативних курсів «Археологія України», «Історія України», «Етнологія України», а також у спеціальних курсах і семінарах на історичних факультетах вищих навчальних закладів України.

Одержано 27.11.2006

І.П. ВОЗНИЙ